

KÂZIM İNANÇ

Rüya BAĞIR

Kâzım Bey, 1880'de Diyarbakır'ın Mardin Kapı semtinde doğmuştur. Baba ismi bazı kaynaklarda Hakkı Bey olarak geçse de çoğu kaynakta Sefer Bey olarak belirtilmiştir. Annesi Fatma Hanım, aile isimleri Alyanakzâde'dir. Kendisi, asker kökenli bir aileden gelmekte olup bu durum İnanç ailesi için üç kuşak boyunca sürmüştür. Kâzım Bey gibi asker olan Yüzbaşı abisi Mehmed Reşid Bey, onun gibi Çanakkale Cephesi'nde yer almış ancak bu cephede yakalandığı kolera hastalığı ile 3 yıl boyunca mücadele ettikten sonra 1918'de vefat etmiştir.

Kâzım Bey, 1890'da yani henüz on yaşında iken dört yıllık askerî rüştiyeye girmiş, bu okuldan 1894'te mezun olmuş aynı yıl Bursa Askerî İdadisine başlamıştır. Bu okuldan mezun olduktan sonra 14 Mart 1897'de Harp Okulu'nda (Mekteb-i Harbiyye) askeri eğitimine devam etmiştir.

Kâzım Bey, 17 Ocak 1900'de Harp Okulundan Mülâzım-ı Sâni (teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur. Bu süreçte Erkân-ı Harbiye (Kurmaya) sınıfına ayrılmıştır. Erkân-ı Harbiyenin ikinci senesinde, 2 Şubat 1901'de üsteğmenlik (mülâzım-ı evvel) rütbesine yükselen Kâzım Bey, 6 Aralık 1902'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Erkân-ı Harbiye Mektebini (Harp Akademisi) bitirmiştir.

Erkân-ı Harbiyeden mezun olduktan sonra 20 Aralık 1902'de kurmay stajlarını yerine getirmek üzere 5'inci Ordu emrine verilen Kâzım Bey, sağlık durumu elverişli olmadığı gerekçesiyle tedavi görmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Böylece sağlık durumu düzeline kadar 23 Şubat 1904'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 1'inci Şubesine atanmıştır.

5 Mart 1905'de kolağalığa (kıdemli yüzbaşı), terfi eden Yüzbaşı Kâzım Bey, 31 Mart 1909'da 3'üncü Ordu'ya mensup olan ve İstanbul'da bulunan 2'nci Avcı Taburu Komutanlığına atanmıştır. 14 Haziran 1909'da binbaşılığa terfi eden Kâzım Bey, yine aynı tarihte 1'inci Ordu'nun 2'nci Alayı'nın

1'inci Tabur Komutanlığına atanmıştır. Ayrıca 1 Kasım 1909'da alayla birlikte İzmir'e gitmiştir.

14 Kasım 1909'da taburuyla birlikte Aydın'a atanan Binbaşı Kâzım Bey, burada eşkıya izlenmesine memur edilmiştir. Yeniden düzenlenip, yapılan ordu teşkilatı içinde 16'ncı Alay Birinci Tabur Komutanlığına atanan Kâzım Bey, 20 Mart 1911'de stajını bitirdikten sonra bulunduğu göreve tabi olmak koşuluyla lisans tahsili için Almanya'ya gönderilmiştir. Burada bir yıl eğitim gördükten sonra, 20 Mart 19012'de Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Riyasetinde 3'üncü Şubeye atanmıştır.

Binbaşı Kâzım Bey, 29 Eylül 1912'de Balkan Harbi seferberliğiyle beraber 15'inci Çanakkale Kolordusu Erkan-ı Harbiyesi 1'inci Şube (Harekât Şubesi) Müdürü, Doğu Rumeli Ordusu 3.Şubeye atanmıştır. Ancak bu ordunun ortadan kaldırılmasıyla, 22 Ekim 1912'de Şark Rumeli Ordusu Erkan-ı Harbiyesi 3. Müdüriyetine atanmıştır.

Kâzım Bey'in Doğu Ordusu Karargâhında görev yaptığı Üçüncü Şube Müdürlüğü, bu ordunun ortadan kaldırılması üzerine, kendisi 24 Kasım 1912'de Umumi Karargâh 2.Şube (İstihbarat Şubesi) Müdüriyetine atanmıştır. Söz konusu görevi sırasında Balkan Savaşı'ndaki muharebelere katılan Kâzım Bey, Balkan Harbi'nin sona ermesiyle 9 Ağustos 1913'de Genel Karargâhtaki görevine geri dönmek üzere Roma Sefareti Ataşemiliterliğine atanmıştır.

Kâzım Bey, 18 Aralık 1913'te, İstanbul'a gelerek bağlı olduğu memuriyetinde yeniden işe başlamıştır. 3 Ağustos 1914'de 1'inci Ordu Erkân-ı Harbiyesi İstihbarat Kısmı Müdüriyetine atanan Kâzım Bey, 29 Kasım 1914'de de 1'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Harekât Şubesi Müdüriyetine atanmıştır.

Kâzım Bey'in bu görevine ilaveten 8 Aralık 1914'de kendisi Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti Vekâletine atanmıştır. 10 Ocak 1915'de Limân Von Sanders, 1'inci Ordudan Başkomutanlık Vekâletine yazdığı dilekçesiyle; Ordu Harekât Şube Müdürü iken iki aydan beri Erkân-ı Harbiye Vekâletinde bulunan Binbaşı Kâzım Bey'in asaleten onayını iste-

yince Kâzım Bey, 11 Mart 1915'te asaleten 1'inci Ordu Erkân-ı Harbiyesi Riyasetine atanarak bu ordunun kurmay başkanlığına getirilmiştir.

Binbaşı Kâzım Bey, 7 Mart 1915'te Kaymakamlığa (yarbay) terfi etmiştir. Sanders'in kendisini seçmesi ile 28 Mart 1915'te 5'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine atanmıştır. Böylece Kâzım Bey, Çanakkale Boğazı'nda yeni teşkil edilecek olan 5'inci Ordu'nun Ordu Komutanı olan Sanders'in Kurmay Başkanı olarak Çanakkale Cephesi'nde hayati bir rol üstlenerek yer almaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi'nde meydana gelen Çanakkale Savaşları, 18 Mart Deniz Savaşları ve 25 Nisan Kara Muharebelerinden oluşup, yaklaşık on ay sürmüştür. Bu büyük harekâtın temel amacı, Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nın denizden ve karadan zorlanarak ele geçirilmesiydi.

25 Nisan'da gerçekleştirilecek kara muharebelerinde Çanakkale'yi karadan savunmak için özel bir ordu olarak 5'inci Ordu kurulmuştur. 5'inci Ordu'nun görevi gerek Gelibolu Yarımadası gerek Çanakkale'nin Anadolu yakasına çıkarma yapacak düşman ordusunu karşılamak ilerlemesine fırsat vermeden denize dökmek olmuştur. Enver Paşa, 24 Mart 1915'te Çanakkale'de kurulacak olan 5'inci Ordu'nun Komutanlığını Sanders'e önermiş, o da Enver Paşa'nın bu önerisini aynı gün kabul etmiştir. 25 Mart akşamı yeni görev yerine gitmek üzere yola çıkan Sanders, İstanbul'dan ayrılarak 26 Mart sabahı Gelibolu'ya varmış ve 5'inci Ordu Karargâhını burada kurmuştur.

Sanders, İstanbul'dan Gelibolu'ya hareket ederken yanına 1'inci Ordu Karargâh Heyeti'nden Kurmay Başkanı olarak seçtiği Yarbay Kâzım Bey'i, iki Alman emir subayını yani Süvari Önyüzbaşısı Prigge ile Süvari Önyüzbaşısı Mühlman'ı yanına almıştır. Erich R.Prigge, Çanakkale Savaşı Günlüğü'nde Yarbay Kâzım Bey ile ilgili olarak; *"5'inci Osmanlı Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey; kısa, zayıf, bir yıldan beri büyük bir vazife ile görevli, bu dünya savaşının sayı olarak*

en güçlü ordusunun kurmay başkanlığına yükseldi. Limân Von Sanders onun şahsında önemli bir destek buldu. Onun yerinde bir Alman düşünülemezdi. Bulunduğu yer, bir yandan Doğu'nun kendine özgü koşullarını bilmeyi gerektirirken, diğer yandan da doğu dillerini çok iyi bilmeyi gerektiriyordu. Böyle bir Alman subay, neredeyse yoktu." demiştir.

Kâzım İnanç'ın ailesiyle yaptığımız görüşmede Ertuğrul İnanç; *"Kâzım Paşa, büyüklerimizin anlattığı kadarıyla sert yapılı, kararlı ve başarılı bir asker olmasına rağmen asla hırslı ve ön plana çıkmak isteyen bir adam olmamıştır. Daha çok arkada durmayı tercih eden bir kişilik yapısına sahiptir."* Demiştir. Bu bağlamda kendisi ile anlaşması ve çalışılması zor olan Sanders'in, uzun süre birçok yerde Kâzım Paşa ile uyumlu bir şekilde çalışmasında, Kâzım Paşa'nın böylesi bir kişilik yapısına sahip olması önemli bir etken olmuştur.

Fahrettin Altay, Paul Schweder, Hans Kanningesser Paşa gibi cephede önemli görevler üstlenen isimler genelde Kâzım Bey için; kusursuzca Almanca konuştuğu, sahip olduğu kişilik ve karakter yapısıyla Sander'in onun şahsında önemli destek sağladığını ifade etmişlerdir.

Sanders'in bu seçiminin sonucu olarak Yarbay Kâzım Bey, 28 Mart 1915'te 5'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine atanmıştır. Bu görevi esnasında Kâzım Bey, Seddülbahir bölgesindeki muharebelere katılmış, bir hafta kadar da Saros Körfezi Komutanlığında bulunmuştur. Kâzım Bey'in Kurmay Başkanı olduğu 5'inci Ordu; Bahri-i Sefid Müstahkem Mevkii havalisinde ve Gelibolu Yarımadası'nda bulunan birliklerden oluşturulmuştur.

İtilaf Devletleri'nin Gelibolu çıkarmasının başladığı 25 Nisan sabahından başlayarak Sanders'in hatalı savunma planı ve çıkarmanın ilk gününden Bolayır'a gidip Türk ordusunu başsız bırakması Türk komutanları ve Sanders arasında öngörü ve strateji çatışması yaratmıştır. Bu noktada Kâzım Bey, cephede beraber mücadele ettiği ve Harbiye'den tanıdığı arkadaşları ile Sanders arasında çok iyi derecede bildiği Almancasıyla iyi bir

iletişim kurup, Sanders'in daha büyük hatalar yapmasını önlemiş ve aralarında yatıştırıcı bir tutumla denge unsuru olmuştur.

Sanders, 5'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Yarbay Kâzım Bey'in Çanakkale Cephesi'ndeki görevlerini; erzak sağlanmasındaki çabaları, askere alma işleri, memleketin müdafaasıyla sıkıca irtibatı olan işler ve diğer konular hakkında mülkî memurlarla gereken görüşmeler, haberleşme ve bilgi alış-verişi olarak belirlemiştir.

Kâzım Bey, bir asker olarak sorumlu olduğu bu görevlerin dışında cepheye yerinde ve zamanında verdiği kararlarla cephenin kaderini değiştirecek olaylara da imza atmıştır. Örneğin henüz İstanbul'da iken Sanders ve Mustafa Kemal'i tanıştırmış onun aracılığıyla ilerde Sanders Mustafa Kemal'i yaşamsal bir göreve atamıştır. Mustafa Kemal'in iş bitirici ve iyi bir asker olduğu kanaatinde olan Kâzım Bey, cepheye düşman taarruzunun tehlike arz ettiği bir zamanda M. Kemal'e dair düşüncelerini Sanders'e ileterek, onun Anafartalar Grubu Komutanı olmasında önemli bir etki yaratmıştır.

Mustafa Kemal'in bu görevi üstlendikten sonra düşmana karşı mücadelesi, cephenin kaderini değiştirmiştir. 25 Nisan 1915 günü Çanakkale'ye asker çıkaran İngiliz ve Fransızlar, çarpışmanın tıkanması ve ilerlemeyeceğinin anlaşılması üzerine, aynı yılın aralık ayında Kuzey (Arıburnu, Anafartalar)'de, Ocak 1916'da da Güney (Seddülbahir) Cephesi'ni boşaltarak Çanakkale'den çekilmişlerdir. Böylece iki taraftan on binlerce askerin ölümü, yaralanması ve tutsak düşmesine yol açan Çanakkale Savaşları sona ermiştir.

Kâzım Bey, savaşın sonunda, 14 Aralık 1915'te, miralay (albay) olarak atanmıştır. Ancak 15 Ocak 1916'da Çanakkale'den ayrılıp 1916 senesi boyunca İstanbul'da Sanders'in yanında çalışmayı sürdürmüştür. Sanders, Çanakkale'ye beraberinde götürdüğü Kâzım Bey için anılarında, “...1914 yılının sonbaharının sonlarından beri kurmay başkanı olarak sadıkane yanımda bulunmuş, bazı zorlukları bertaraf etmiş, 5'inci Ordu'nun Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey...” demiştir.

Kâzım Bey, 12 Haziran 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Erkânı Harbiyesine ve 19.Kolordu Komutanlığı Vekâletine tayin edilmişse de 21 Haziran 1917'de, 5'inci Ordu Erkânı Harbiye Riyaseti bünyesindeki görevinde kalması uygun görülmüştür. 1918 senesi başlarında, ocak ayında Sanders, Kâzım Bey'i Alman Cephesi'ni görmeye giderken kendisiyle beraber götürmüştür. Dönüşünde 24 Şubat 1918'de, Sanders'in Sina-Filistin Cephesi'nde bulunan Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına atanması sonucunda Sanders'in isteği ile Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Kurmay Başkanı olmuştur.

1 Mart 1918'de, mirliva(tuğgeneral) olan Kâzım Bey, Ocak-Eylül 1918'de Şeria Muharebesinde, 19-21 Eylül 1918'de Nablus Meydan Muharebesi'nde, 22 Eylül-25 Ekim 1918'de Hâlep bölgesine kadar yapılan çekilme harekâtında yer almıştır. Bu muharebeler devam ederken, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı günde Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına Sanders yerine Mustafa Kemal atanmıştır.

Kâzım Bey, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine İstanbul'a geldiğinin ertesi günü olan 5 Kasım 1918'de, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Reis-i Sanisi (Genelkurmay İkinci Başkanı) olarak atanmıştır.

Kâzım Bey, Mondros Mütarekesi sürecinde böylesi önemli bir görevde iken İstanbul'da durumu idare etmeye çalışmış, Millî Mücadele'yi başlatacak askeri kadronun Anadolu'ya geçişinde aktif bir rol oynamıştır. Bu bağlamdaki en önemli örneği yakın arkadaşı Mustafa Kemal'e 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevinin geniş yetkilerle verilmesinde önemli bir rol oynaması ve onun Anadolu'ya geçişinin ardından Mustafa Kemal hakkında İngilizlerde oluşan şüpheleri ortadan kaldırarak onun hükûmete bağlılığı konusunda İngilizleri ikna etmesi olmuştur. Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye İkinci Reisi Kâzım Paşa, bu görevinin yanı sıra Askerî Şûra Üyeliği de yapmıştır

Kâzım Paşa, Mütareke Dönemi boyunca Millî Mücadele yararına çalışmasının sonucu ola-

rak 12 Nisan 1920’de hükûmet tarafından görevinden alınmıştır. Bu süreçte İstanbul’da Hüseyin Bey, Nureddin ve Yakup Şevki Paşalarla birlikte Ankara Hükûmeti ile uzlaşması için Damat Ferid Paşa’yı ikna etmeye çalışmıştır. 27 Haziran 1920’de Ankara’ya giden Kâzım Paşa, Anadolu’ya geçip Millî Mücadele’ye katılmıştır.

Bu bağlamda çalışmalarına devam eden Kâzım Paşa, TBMM tarafından Garp Cephesi Komutanlığı Vekâletine getirilerek Garp Cephesi’nin bilumum geri hizmetini (emniyet, asayiş ve asker alma işleri) tedvir ile görevlendirilmiştir.

O dönemde ihtiyaç üzerine oluşturulan Garp Cephesi Komutanlığı Vekâletine 28 Temmuz 1920’de atanan Kâzım Paşa, 28 Temmuz 1920’den 12 Kasım 1920’ye kadar, Garp Cephesi Komutanlığı görevini yerine getirmiştir. Bu görevde iken ayrıca Gediz Türk Taarruzu’nda bulunmuştur. Bu görevinin ardından Kâzım Paşa, 12 Kasım 1920’de Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarı olmuş, 8 Ağustos 1921’de de Başkomutanlık nezdinde kurulan Başkomutanlık Kalemi (Genel Sekreterlik) Başkanlığına atanmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra ordunun yeni kuruluşu içinde Kâzım Paşa, 2’nci Ordu’ya bağlı olan ve İsmet Paşa’nın 16’ncı ve 17’nci Piyade Tümenlerinden düzenlediği, 6’ncı Kolordu Komutanı olarak yerini almış, 22 Mart 1922’de, Millî Mücadele Dönemi’nin sonuna dek yerine getireceği 6’ncı Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Kâzım Paşa, kendisine bağlı birliklerle Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi’nde başarılı faaliyetlerde bulunmuş ve bundan sonra takip harekâtı ve Boğazlara yaklaşma hareketi içinde etkin rol oynamıştır.

4 Ekim 1924’te rütbesi Ferik (Korgeneral) liğe yükseltilen Kâzım Paşa, 6 Ekim 1924’te 9’uncu Kolordu Komutanlığına tayin edilmiştir. Kâzım Paşa, aynı zamanda 7 Ekim 1924’te ihtiyaç üzerine yeni görevinin yanı sıra, 6’ncı Kolordu Komutanlığı ile Tokat Valiliği Vekâletiyle görevlendirilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi’nde Kâzım Paşa, 31 Ekim 1924’te merkezi Diyarbakır olarak belirlenen 3’üncü Ordu Müfettişliğine tayin edilmiştir. 5 Şubat 1925’te bu görevine başlayan Kâzım Paşa, bu görev esnasında Şeyh Sait İsyanını bastırma harekâtında bulunmuş, sergilediği olağanüstü bir çabayla Şeyh Sait’in Diyarbakır’a girmesini önlemiştir. Ancak Şark İstiklâl Mahkemesi gelişmeleri içinde de yer alan Kâzım Paşa’nın, bölgede tedbirler almasını beklerken seferberlik ilân eden hükûmete karşı tepkili davranışlar içine girmesi, onun görevinden alınmasına sebep olmuştur. Böylece, bu görevinden hükûmet ile aralarındaki görüş ayrılıkları sebebiyle 21 Haziran 1925’te istifa etmiş ve orduda açığa alınmıştır.

1926 de askerlikten emekliye ferik/korgeneral rütbesiyle emekli olan Kâzım Paşa, Atatürk’ten rica ederek Samsun valisi olmuştur. Bu bağlamda Kâzım Paşa, 22 Ağustos 1926’da Samsun valiliğine atanmıştır. Bu görevde iken Kâzım Paşa’dan askerlik ve memuriyetten birini tercih etmesi istenmesi üzerine kendisi valiliği tercih etmiş, 21 Ekim 1928’de korgenerallik rütbesiyle askerlikten emekli olmuştur.

Kâzım Paşa, Samsun’da vali iken 1930 Yerel Seçimleri yapılmıştır. Kâzım Paşa son derece namuslu ve dürüst bir seçim yaptırmış bunun sonucunda Serbest Cumhuriyet Fırkası seçimleri kazanmıştır. Ancak Danıştay kararı sonucunda S.C.F.’nin kazandığı belediye seçimleri bozdurulmuş, 26 Kasım 1930’da Kâzım Paşa, işten el çektirilmiş ve 30 Kasım 1930’da Dâhiliye Vekâleti emrine alınmış, 25 Şubat 1931’de de tasfiyeye tabi tutulmuştur.

Ancak tasfiye kararı Devlet Şûrasında 12 Kasım 1932’de kaldırılmıştır. Kâzım Paşa, seçimlerde yolsuzluk yaptığı iddiasıyla soruşturma geçirmiş, neticede Şura-yı Devletçe, 27 Temmuz 1931’de kendisi için men-ı muhakeme kararı verilmiştir. Daha sonra tasfiye kararını kaldırmak için Şura-yı Devlet’e dava açan Kâzım Paşa, bu davayı kazanarak, 12 Kasım 1932’de bu tasfiye kararını kaldırmıştır.

Kâzım Paşa, Samsun valiliği görevini sürdürdüğü dönemde, şehrin kalkınmasında aktif bir rol oynamış, imar ve bayındırlık işlerine büyük önem vermiştir. Kâzım Paşa döneminde, Samsun’da

bir Atatürk heykeli diktirilmiş, Hükümet Konağı'nın girişi balkona çevrilmiş, giriş kapısı zemine taşınmıştır. 1929'da ise Ticaret ve Zahire Borsası adı altında, Yalı Camii karşısındaki binada borsa faaliyeti başlamıştır. Yine Samsun'da kurulan, Gazi Paşa İlköğretim Okulu, Samsun valisi olarak görev yapan Kâzım Paşa'nın eseridir.

TBMM'nin IV. döneminde İzmir Milletvekili Vasıf Bey'in Roma Büyükelçiliği'ne atanarak çekilmesi üzerine boşalan yere 5 Aralık 1932'de yapılan ara seçimde seçilmekle Kâzım Paşa, 22 Aralık 1932'de milletvekili olarak meclise girmiştir. Mecliste III ve IV. toplantı yıllarında bütçe komisyonunda çalışmıştır. Genel Kurulda Milli Müdafaa'ya ilişkin konularda ve bütçe görüşmelerinde tam 16 konuşma yapmıştır.

Kâzım Paşa, V. dönemde 8 Şubat 1935'te yeniden İzmir Milletvekilliği'ne seçilmiştir. Ancak Kâzım Paşa'nın Mebusluk yılları kısa sürmüş, müzmin miyokardit neticesi kalp yetmezliğinden 2 Haziran'dan itibaren dört ay İstanbul Haydarpaşa Hastanesi'nde kaldıktan sonra 22 Eylül 1938'de, henüz 58 yaşında iken vefat etmiştir. Naaşı Edirnekapı'daki şehitliğe götürülerek defnedilmiştir. İstanbul-Edirnekapı Şehitliği'nde toprağa verilen naaşı, 6 Kasım 1981 gün ve 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Kanununun geçici 1. maddesi gereğince 25 Ekim 1988'de Ankara Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir.

Kaynakça

- Akçakayalıoğlu, Cihat. *Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*. 2.baskı, Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Albayrak, Muzaffer. “Çanakkale Muharebeleri’nde 5. Ordu’nun İkmali”. Osmanlının Son Kilidi Çanakkale 2. İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları, 2012.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. “Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler”. Yıl:62, S.132, Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 2014.
- ATASE Arşivi, ATAZB 42-2as.
- ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör: 180, Dos: 774, Fih: 1-5; Yine Şurada: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, “Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkomutanlığı Vekâleti’nin teşkil edilen 5 nci Ordu Komutanlığına Limân Von Sanders’i tayin ettiği Atama Yazısı”, Yıl 38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2129.
- Avcı, Halil Ersin. *Çanakkale Ruhu*. İstanbul: Metropol Yayınları, 2007.
- Bağır, Rüya. *Çanakkale Cephesinde Kâzım İnanç*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015.
- Baltaoğlu, Ali Galip. *Atatürk Dönemi Valileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.
- Baycan, Nusret. “Büyük Taarruz ’da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C.9, S.26, Mart 1983.
- Baykara, Tuncer. “Liman Von Sanders’in Kurmay Başkanı Diyarbakırlı Kâzım İnanç Paşa (1880-1938)”. Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler, (15-29). Ankara: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015.
- Bayrak, M. Orhan. *İstanbul’da Meşhur Gömülü Adamlar (1453-1978)*. İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, Aksüt Matbaası, 1979.
- Bilbaşar, Ayhan S. *Çanakkale 1915*. İstanbul: 1971.
- Çanakkale Hatıraları*. C.II, Haz. Metin Martı. İstanbul: Arma Yayınları, 2002.
- Çanakkale Hatıraları*, C.III, Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları, 2003.
- Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*. Çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Ertuğrul İnanç ile yapılan sözlü görüşme.
- Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), Balkan –Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*. Ankara: TTK Basımevi, 1993.
- Göze, Ergun. *Çanakkale’de Kumandanlar Savaşı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Mart 2006.
- Güven, Senem. *Hatırat Türü Eserlerde Çanakkale Muharebeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Hayat Mecmuası, 17 Ağustos, 1972, s.34.
- [http://www.samsuntb.org .tr/tarihce .asp](http://www.samsuntb.org.tr/tarihce.asp)
- İmparatorluktan Cumhuriyete: Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor*. Haz. Taylan Sorgun. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2003.
- Kannengiesser, Hans. *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*. Çev. Çınar Arcan, İstanbul: Arcan Yayınları, 2010.
- Kara, Hatice Işıldak. *Çanakkale Savaşları’na Fiilen Katılan Türk ve Alman Generaller*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009.
- Kâzım İnanç Aile Arşivi
- Millî Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB. Arş.), Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.
- Mühlman, Carl. *Çanakkale Savaşı*. Çev. Sedat Umran, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Paul Schweder, Paul. *Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.
- Prigge, Erich. R. *Limân Von Sanders Paşa’nın Emir Subayı Binbaşı Erich R.Prigge’nin Çanakkale Savaşı Günlüğü*. Çev. Bülent Erdemoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Sanders, Liman Von. *Türkiye’de Beş Yıl*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

- Sarısakal, Baki. *Samsun Valilerinden Kâzım İnanç Paşa Vefat Etti*.
Schweder, Paul. *Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.
Seçilmiş Komutanların Biyografileri. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989.
Süslü, Azmi ve Mustafa Balcıoğlu. *Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*. Ankara: Divan Yayınları, 1999.
Şavklı, Cengiz. *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.
Tarım, Mehmet Fatih. *Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Ordular Grubu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay M. K. Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2004.
Taş, Özlem Elif Polat. *Kâzım İnanç Paşa; Hayatı, Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
TBMM Albümü 1920-2010, C.1, (1920-1950).
TBMM Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No: 188 Âzayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası; *TBMM Albümü*, s.560.
Tuncoku, Mete. *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*. Ankara: TTK Yayınları, 2002.
Tunçay, Mete. *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989.
Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV Dönem (1931-1935). C.II, TBMM Vakfı Yayınları No: 12.
Uluğ, N. Hakkı, *Çanakkale Destanının 50. Yılı*. Ankara: Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları.

Atf

- Bağır, Rüya. “Kazım İnanç”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), 2024.
Rüya Bağır, “Kazım İnanç”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), İstanbul 2024.